

PERSONALIA**ИЛМ НУРИ БИЛАН ҚАЛЪЛАРНИ ЁРИТГАН ОЛИМ**

СУЙИМА ҒАНИЕВА
(1932 – 2018)

1991 йили Алишер Навоийнинг дастхати топилди. Шоирнинг ўзи кўчирган китоб – “Наводир-ун ниҳоя” девонини Суйима Ғаниева Эроннинг “Кохи Гулистон” музейидан олиб келди. Шоир асарларини турли котиблар кўчирган нусха ва бошқа нашрларидан ўрганиб, тадқиқ этган қанча-қанча навоийшунослар Навоий дастхатининг топилишига умид қилиб ўтдилар. Ўтган асрнинг 60-йилларида академик Ойбек шоир лирикаси тадқиқига бағишланган бир диссертация муҳокамаси пайти: “...Навоийнинг қўлхати топилиши имкониятидан албатта умид узмаймиз...”, – деган экан. Бунга гувоҳ бўлган ёш Суйима Ғаниева орадан йиллар ўтиб, бу умиднинг ушалишига, орзунинг воқеликка айланишига муносиб ҳисса қўшди – Навоий қўлёзмасини олиб келди, шоирнинг муҳрини топди.

Ўн беш ёшида – ҳали мактабни битирмасдан Ўрта Осиё давлат университетининг (САГУ – ҳозирги ЎЗМУ) Шарқшунослик факультетига ўқишга кирган, йигирма тўрт ёшида Петербургда фидойи шарқшунос профессор Александр Болдирев раҳбарлигида номзодлик диссертациясини ёқлаган олим бутун умри давомида Навоийни ўрганади.

Устозидан нафақат илмни, балки бу йўлдаги фидойиликни, собитликни, мақсадга етиш йўлидаги ҳар қандай тўсиқни енгишга куч топишни мерос қилиб

олган олим илмнинг машаққатларидан чўчимади. Иккинчи жаҳон уруши йилларига тўғри келган болалигида кечирган қийинчиликликлар ҳам уни фақат мақсадга интилишга ўргатган эди. Ҳаёт, шароит қанча оғир бўлмасин, ўқиш ва билим олиш жуда зарур эканлигини эрта англагани боис тинимсиз изланарди. ...Тўйи арафасида сепига қўшиб бериладиган зарур буюмлардан бирининг ўрнига отасидан у пайтлари (ҳозир ҳам) ноёб бўлган “Форсча-арабча-русча мукамал луғат”¹ китобини (И. Ягелло тайёрлаган) сотиб олиб беришни сўраган бу қизнинг орзулари катта бир олам эди. Машҳурлардан бирининг “Агар бахтли ҳаёт кечиришни истасангиз, сиз одамлар ва буюмларга эмас, мақсадга боғланишингиз зарур”, – деган доҳиёна сўзлари бир инсоннинг ҳаётида ўрнак бўларли даражада ўзини исботлаб турибди.

Илмий фаолиятини Навоийнинг “Мажолис ун-нафоис”ини тадқиқ этишдан бошлаган олим дастлаб бу тазкиранинг бир нечта мажлисини адабий-тарихий таҳлил асосида тадқиқ этди, асарнинг танқидий матнини яратди, йиллар давомида бу асардаги кўплаб фикраларни маҳсус текшириб чиқди. Алишер Навоий “Мажолис ун-нафоис”да таъриф-тавсиф этган шоирлардан кўпчилигининг биографиясини тиклашга муваффақ бўлди. Форсий ва туркийда тазкира битган муаллифлар, уларнинг асарларини ўрганиш, янги асарлар, янги ижодкорлар биографиясини манбалар ёрдамида тиклашда, аввало, “Мажолис”га суянди. Бу асарнинг тадқиқи Навоий шахсини, унинг ижодий муҳитини ҳамда бошқа асарларини ўрганиши учун кенг йўл очди. Бу йўл тинимсиз ишлашга, изланишга ундарди. Бугунги кунда Туркия, Эрон ва Озарбойжон илмий-адабий муҳитида Суйима Ғаниева номининг ана шу мамлакатлар олимлари қаторида тилга олиниши, тадқиқотларининг эътироф этилиши тинимсиз, узлуксиз меҳнат самарасидир. Илмда мунтазамлик керак, муваффақиятлар асоси ҳам мунтазамликда – дейди олимнинг ўзи. Айниқса, бугун ҳар бир инсоннинг онгу шуурини муайян даражада қамраб олишга улгураётган, тинимсиз оқиб кираётган ахборотлар ичида, ҳаддан ошган қоғозлар ўйинию, уюми ичида бундай мунтазамликни, ички интизомни сақлаб қолишни уддалаётганлар жуда оз.

Олим ўзи эришган муваффақиятларни мунтазамлик – ички интизом билан боғлайди. Ижодхонасидаги битта жавонни тўлдириб турган жилд-жилд кундаликлар фақат сафар хотиралари эмас, балки уларда илмга алоқадор муҳим фактлар, фикрлар, янги ғоя ва гипотезалар ҳам ўз аксини топган. Олим уларнинг ҳаммасини эринмай ёзиб борган. Қарийб олтмиш йил давомида тутган кундаликларида бу интизомни йўқотмаган. “Бу кундаликлар менга илм йўлида катта таянч бўлган”, – дейди олим. Шу мунтазамлик, ички интизом боис,

¹ Ягелло И.Д. Персидско-арабско-русский словарь. – Ташкент, 1910.

таъкидлаганимиз “Мажолис ун-нафоис” тадқиқидан бошланган илмий фикрлар йиллар давомида мумтоз адабиётшунослигимиздаги кенг, кўламдор ва салмоқли илмий-назарий қарашларга айланди.

Суйима Ғаниева Алишер Навоий асарлари матнини илмий муомалага олиб кирган, шоир асарларининг ҳар бир нашрида фаол иштирок этган катта матншунос олим, Навоий асарларида ёдга олинган шахслар, асарларни шарҳлаб изоҳлаб берган манбашунос, шоир асарларининг таржималарини ўрганган таржимашунос, “Мажолис ун-нафоис”, “Ҳолоти Саййид Ҳасан Ардашер”, “Ҳолоти Паҳлавон Муҳаммад”, “Муножот” асарларини рус тилига таржима қилган таржимон ва албатта, Навоий асарларининг мазмун-моҳиятини тушунтириб келаётган, уларни тарғиб этаётган катта адабиётшунос олим эди.

Суйима Ғаниева Алишер Навоий ижодини атрофлича ўрганиш учун Ҳирот адабий муҳити билан яқиндан танишди, Навоийнинг замондошлари, маслакдошлари – Жомий ва Ҳусайн Бойқаро билан ижодий ҳамкорлиги бўйича изланиб, туркум мақола ва рисоалар яратди. Ҳусайний таҳаллуси билан ижод қилган султоннинг девонини биринчилардан бўлиб нашр эттирди, унинг бадиий маҳоратини очиб берди. Алишер Навоий ва Абдурахмон Жомий муносабатларини англамай, Навоий асарлари ҳақида мукамал тасаввур ҳосил қилиш мумкин эмас. Дастлаб “Мажолис ун-нафоис” доирасида ўрганилган Жомий фаолияти кейинроқ махсус “Мавлоно Абдурахмон Жомий” деган рисолага айланди, Навоийнинг Абдурахмон Жомийга бағишланган “Хамсат ул-мутаҳаййирин” маноқиби бугунги адабий тилга мослаштирилди, бу зотга бағишланган Навоийнинг форсий шеърлари ўзбекчалаштирилди.

Шунингдек, олим ушбу асарнинг бошқа тилларга таржимаси, жумладан, форсий тилга таржимасини махсус ўрганди. “Мажолис ун-нафоис” тазкирасини “Латойифнома” номи билан форсийга таржима қилган Фахрий Ҳиравий ва унинг асарлари ҳақида тадқиқий характердаги мақолаларни эълон қилди. Фахрий Ҳиравийнинг “Равзат ус-салотин” ва “Жавоҳир ул-ажойиб” каби асарларининг ўзбек тилига таржима қилди (филология фанлари номзоди Жалолиддин Жўраев билан ҳамкорликда), Фахрий Ҳиравийнинг фаолияти ва тазкираларига бағишланган кириш сўзида ўзбек китобхони учун жуда қимматли маълумотларни келтирилган. Тазкираларни тадқиқ этиш – кўплаб шоирлар номини, уларнинг биографиясига оид маълумотлар ва муайян давр адабий муҳитини тиклаш, уларни мукамал ўрганиш, бошқа тадқиқотчиларга нисбатан кўпроқ маълумот олиш имконини беради. Муайян шоир ҳаёти ва ижоди ҳамда у яшаган адабий муҳит бўйича изланишлар бошқа бир адабий муҳит ва фаолият юритган шоир билан қиёслаб ўрганишга шароит яратади. Шу маънода олимнинг

мумтоз адабиётимиз вакиллари – Лутфий, Атойи, Гадойи, Ҳусайний, Убайдий, Пошшоҳўжа, Ҳувайдо, Гулханий, Бақоий, Фазлий, Баёний каби кўплаб шоирлар ҳақидаги мақолалари ёхуд улар асарларини нашрга тайёрлашдаги хизматлари таҳсинга лойиқ.

Суйима Ғаниеванинг илмий изланиш йўллари ҳам ўзига хос. Олим матн зимнига яширинган, кўпчилик эътибор қаратиб улгурмаган масаланинг кизиқарли ва муҳими, китобхонга фойдали томонини ўйлаб изланади. “Навоий ёдга олган асарлар” ёхуд “Ҳазрат Навоий васияти” шулар жумласидандир. “Навоий ёдга олган асарлар” рисоласида шоир бутун умри давомида ўрганган, асарларида номларини зикр этган китоблар хусусида шарҳ ва изоҳли маълумотлар берилган. Бу тарихни ва манбаларни яхши билишни талаб этиши сир эмас.

Навоий ижоди шундай бир уммонки, агар унинг асарлари тадқиқотчисида закийлик ва ўз ишига муҳаббат бўлса, бу уммондан дурларни олиб чиқишнинг турли усул ва йўлларидан фойдаланиши мумкин Суйима Ғаниева ўзидаги шу фазилатлар боис навоийшунослик соҳасидаги тадқиқотларида шоир ижодининг, масалан, мусиқага алоқадор жиҳатларини ҳам махсус ўрганишга муваффақ бўлган. Олимнинг Ўзбекистон давлат консерваториясидаги педагогик фаолияти “Алишер Навоий шеърини ва мақом” мавзуси билан чамабарчас боғланган бўлса, “Навоий ва мусиқа”, “Шарҳ тароналари Самарқанд халқаро мусиқа фестивали” ва бошқа катта илмий анжуманлардаги маърузалари шоир ижодидаги кам ўрганилган масала – мусиқа мавзусига алоқадор.

Мингдан ортиқ нашрий ишлар муаллифи тадқиқотларининг мавзу кўлами жуда кенг. Улар орасида халқ оғзаки ижоди, мумтоз адабиёт, жаҳон адабиёти ва замонавий ўзбек адабиёти муаммолари ҳақида фикр юритилган. Булардан ташқари, бадий ва илмий асарлар, рисоалар ўзбек ва рус тилларига таржима қилинган. Жумладан, машхур “Калила ва Димна” асари илк бор 1966 йили таржима қилиниб, нашрга тайёрланган бўлса, ҳозиргача бу китоб тўққиз марта нашр этилди. Мумтоз адабиётнинг ўқитишни энг жиддий масала деб билгани боис Суйима Ғаниева олий ўқув юртларининг филология факултетлари учун Республика Фанлар академияси Тил ва адабиёт институти ходимлари томонидан ўтган асрнинг 70-80-йилларида тайёрланган, ҳозир ҳам ўз қимматини йўқотмаган “Ўзбек адабиёти тарихи” дарслиги устида жиддий ишлади. Умрининг охиригача мана шу дарсликнинг янгиланиши ҳақида қайғурди.

Олим тадқиқот ишларининг асосий қисмини Алишер Навоий фаолияти ва асарлари бўйича олиб борган илмий ишлари ташкил этади. Профессор Нажмиддин Комилов Суйима Ғаниева ҳақида гапириб, “Илм нури ила кўнгли

чароғон олима”, деб айтган эди. Ҳақиқатан шундай. Аммо Суйима Ғаниева нафақат ўз кўнглини балки ўзгалар кўнглини ҳам илм нури билан ёритиб яъаш бахтига эришган инсон.

Суйима Ғаниева бутун умр Навоийни ўрганди. Навоийни англаш, бу – ўзликни англаш, деб кўп таъкидлар эди олим.

Ҳаётини илм билан уйғунлаштирган, уни Навоий асарлари ичида яшаб, мисрама-мисра кезиб юргандек тасаввур этган бу олим инсон умри, ҳаёт ҳақида гапирганида ҳам Навоий муҳрида ёзилган *“Сен бу дунёда бир йўловчидек, фақирдек яшагил”* деган сўзларга суянади. Шоир рубоийсидаги: *То ҳирсу ҳавас хирмани барбод ўлмас, / То нафсу ҳаво қасри барафтод ўлмас. / То зулму ситам жонига бедод ўлмас, / Эл шод ўлмас мамлакат обод ўлмас,* мисралари унинг ҳаётини позициясини белгиларди.

Илмнинг қиммати, олимнинг мартабаси – айтилаётган фикрнинг собитлигида, шу фикрга содиқликда. Айни шу сифатлари боис профессор Суйима Ғаниева халқимизнинг фахри ва ғурурига айланди.

Каромат МУЛЛАХЎЖАЕВА